

Nurullah Gözcü

Öğretim Görevlisi Dr., Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Ankara/Türkiye
Lecturer Dr., Social Sciences University of Ankara, Ankara/Türkiye

eposta: nurullah.gozcu@asbu.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-2148-8124> - RorID: <https://ror.org/025y36b60>

Metin Özarslan

Profesör. Dr., Hacettepe Üniversitesi/Edebiyat Fakültesi/Türk Halkbilimi Bölümü, Ankara/Türkiye
Professor, Hacettepe University/Faculty of Education/Department of Turkish Folklore,
Ankara/Türkiye

eposta: metino@hacettepe.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0001-5042-140X> - RorID: <https://ror.org/04kwvgz42>

Atıf/Citation: Gözcü, N.-Özarslan, M. 2024. İran Türklerinin Mersiye Geleneğinde Zencan Ekolü Meddah Mektepleri. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 12/38, 303-324.

<https://doi.org/10.33692/avrasyad.1380104>

Makale Bilgisi / Article Information

Yayın Türü / Publication Type:	Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi /Received:	23.10.2023
Kabul Tarihi/Accepted:	10.11.2023
Yayın Tarihi/Published:	15.03.2024

İRAN TÜRKLERİNİN MERSİYE GELENEĞİNDE ZENCAN EKOLÜ MEDDAH MEKTEPLERİ¹

Öz

İran'ın; İslam öncesi ve sonrası tarihî ve dinî anlatılarla ilişkilendirmesi, kitlesel gösterilere sahne olması, profesyonel icracıların mevcudiyeti ve kullanım alanlarını giderek artan bir şekilde genişletmesiyle mersiye geleneğinin önemli bir temsilcisi olduğu söylenilebilir. Geleneğin bu denli gelişiminde ülkede bulunan Türk, Lor, Fars, Kürt, Beluç ve Arap gibi etnik gruplarla zengin bir topluluğa sahip olunması büyük rol oynamıştır. Nitekim İran'da çok büyük oranda benimsenen Şiiiliğin oluşumu, İslam haleflliğini kimin üsteleneceği tartışmalarına kadar öncesine götürülebilse de temelde Kerbela Hadisesi'ne dayandırılan dinî anlatıyla şekillenmiştir. Dinî ve edebî bir yapıda mersiye geleneği ile sürdürülen bu anlatı, tarihî anlatıya kaynaklık oluşturan toplulukların ve devletlerin etkisiyle de inişli çıkışlı bir şekilde olsa da sürekliliğini korumuş ve günümüze kadar gelmiştir. Geleneğin sürekliliğinin korunmasında bu devletler içinde bölgeye uzun yıllar hâkim olan Türk devletlerinin ve topluluklarının varlığı, diğer etnik azınlıklara nazaran etkisinin irdelenmesinin göz önünde tutulmasını gerektiren tarihsel bir mesaj

¹ Bu çalışma, birinci yazarın ikinci yazar danışmanlığında hazırladığı doktora tezinden üretilmiştir.

içermektedir. Nitekim bölgeye özgü değişiklikler gösterebilen gelenekler için kimlik farklılıklarının rolü çok daha belirleyici olabilmektedir. Bu çerçevede İran Türklerinin mersiye geleneğinde yalnızca tarihsel sürekliliğiyle değil icra ve icracı ortamları yaratması, metinler oluşturması ve Türk dilini muhafaza etmesi gibi bir gelenek oluşturan pek çok hususta önemli rolü olduğu tespit edilmiştir. Söz konusu role büyük katkılar sunan bölgeler arasında Zencan'ın öne çıktığı görülmektedir. İran Azerbaycanı'nda bulunan ve büyük oranda Türklerin yaşadığı bir il olan Zencan'ın geleneğe en büyük katkısı ise ulusal ve uluslararası alanda bilinen Türk meddahlarının yetiştirildiği mekteplerin kurulmasıyla bir ekol oluşturmaktadır. Bu itibarla ele alınan çalışmada, ülkemize sınırı olan İran'ın Farslardan sonra en kalabalık etnik grubunu oluşturan Türklerin mersiye geleneği incelenmiştir. Öncelikli olarak "ağıt ve mersiye" ilişkisine dikkat çekilen incelemede, geleneğin İran'daki tarihî gelişimi ile İran Türklerindeki yapısına da değinilmiştir. Akabinde ise bölgedeki meddah mekteplerinin tanıtılmasına odaklanılmıştır. Bu hususlara bağlı olarak çalışmanın temel amacını, geleneğin gelişim seyrinin tarihî sürekliliği ve katkılarıyla İran Türkleri üzerindeki yansımalarının ortaya konulabilmesi oluşturmaktadır. Çok kapsamlı bir yapıya sahip olması nedeniyle örneklemin, bir ekolün varlığına işaret ettiği gözlemlenen Zencan meddah mektepleriyle sınırlandırılan çalışmada, İran Azerbaycanı bölgesinde bulunan Zencan ilinden, saha çalışması yoluyla derlenen veriler kullanılmıştır. Sonuç itibarıyla Zencan'daki meddah mekteplerinin; Türk meddahlar yetiştirerek, Türkçe mersiye örnekleri meydana getirerek ve icra biçimlerinin Türk sebinde gerçekleştirilmesini sağlayarak geleneğe son serece önemli katkılarının olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mersiye Geleneği, İran Türkleri, Zencan, Meddah Mektepleri

THE SCHOOLS OF PRAISER [MEDDAH] OF ZANJAN ECOLE IN ELEGIAC POETRY [MERSİYE] TRADITION OF IRANIAN TURKS

Abstract

It can be said that Iran is an important representative of the elegiac (mersiye) tradition due to its association with pre and post-Islamic historical and religious narratives, its mass performances, the presence of professional performers, and the gradual expansion of its areas of use. Having a rich community with ethnic groups such as Turks, Lor, Persians, Kurds, Baluch and Arabs in the country has played a major role in the development of the tradition. As a matter of fact, the formation of Shiism, which has been adopted to a great extent in Iran, was basically shaped by the religious narrative based on the Karbala Event, even though it can be traced back to the debates on who will assume the succession of Islam. This narrative, which has been maintained in a religious and literary structure with the tradition of elegiac (mersiyeh), has maintained its continuity, albeit with ups and downs, with the influence of the communities and states that form the source of the historical narrative and has survived to the present day. The presence of Turkish states and communities that have dominated the region for many years among these states in the preservation of the continuity of the tradition contains a historical message that requires the examination of its influence compared to other ethnic minorities. As a matter of fact, the role of identity differences can be much more decisive for traditions that can show region-specific changes. In this framework, it has been determined that Iranian Turks have

İran Türklerinin Mersiye Geleneğinde Zencan Ekolü Meddah Mektepleri

an important role in the elegiac (mersiye) tradition not only with its historical continuity but also in many aspects that constitute a tradition such as creating performance and performer environments, creating texts and preserving the Turkish language. It is seen that Zanjan stands out among the regions that make great contributions to this role. The biggest contribution of Zanjan, a province in Iranian Azerbaijan where mostly Turks live, to the tradition is that it created a *ecole* with the establishment of schools where nationally and internationally known Turkish praisers (meddahs) were trained. In this respect, this study examines the elegiac (mersiye) tradition of the Turks, who constitute the most populous ethnic group after the Persians in Iran, which borders our country. First of all, the relationship between “elegiac and mersiye” is emphasized, and the historical development of the tradition in Iran and its structure in Iranian Turks are also mentioned. Subsequently, it focuses on the introduction of the praiser (meddah) schools in the region. Based on these considerations, the main purpose of this study is to reveal the historical continuity of the development course of the tradition and its reflections on the Iranian Turks with its contributions. In the study, which is limited to the praiser (meddah) schools of Zanjan, which is observed to indicate the existence of a *ecole* due to its comprehensive structure, the data compiled through fieldwork from the province of Zanjan in the Iranian Azerbaijan region were used. As a result, it has been determined that the praiser (meddah) schools in Zanjan have made significant contributions to the tradition by training Turkish praisers (meddah), creating Turkish the elegiac (mersiye) samples and ensuring that the performance forms are performed in Turkish style.

Keywords: The Elegiac (Mersiye) Tradition, Iranian Turks, Zanjan, Praiser (Meddah) Schools

Giriş

Ağtın İslamiyet sonrası yerini alan mersiye türü; Türk, Arap, Hint ve İran gibi muhtelif topluluklar ve edebiyatlarda kaynağını temellendirmesi açısından tarihî anlatıyı oluşturan olayların yanı sıra bölgesel ve kültürel normların da dâhil olmasıyla mersiye geleneğinin oluşmasını sağlamıştır. Bu itibarla sonraları türkü, destan, semai, varsağı, hoyrat ve koşma gibi edebî türler içinde de gelişim gösteren ağtın mersiyeyle olan ilişkisi, genel teamülde olduğu gibi sadece ölüm temasının işlenmesiyle sınırlı değildir. Nitekim temelde ölümün konu edinildiği mersiye'nin ilişkili olduğu edebiyat içinde; icracısından katılımcısına, icra zamanından mekânlarına ve metin örneklerine değin farklılıklarıyla bir gelenek oluşturması ve bu geleneğin en temel kültürel enstrümanını simgelemesi önemini haizdir.

Söz konusu topluluklardan İran, İslam öncesi ve İslam sonrası olmak üzere dinî ve tarihî anlatıyla bağdaştırılması ve geçmişten günümüze kullanım alanlarının artırılmasıyla mersiye geleneğinin bir temsilcisi olarak öne çıkmaktadır. Bu temsilcilikte Arap Edebiyatı'nda ortaya çıkan mersiye'nin Şiiliğin bir fırkası olarak İnaaşariye² üzerinden işlenerek ülke

²Kerbela Olayı'nın ardından, Şiilik mezhebinin altında birçok farklı fırka ve görüş ortaya çıkmıştır. Bu fırkalardan en önemlileri, Hz. Peygamber'den sonra imamet makamını kimin takip edeceği konusundaki inançlarıyla öne

genelinde kitlesel katılımlara sahne olması ve bunu hem ülke içinde hem de aynı mezhebe bağlı olan diğer topluluklara da ihraç ederek kültürel bir araç olarak kullanması büyük rol oynamıştır.

İçinde barındığı Türk, Fars, Arap, Beluç, Kürt, Lor gibi etnik gruplarla zengin bir topluluğa sahip olan İran'da mersiye'nin gelişimi de bu çeşitlilikle eş güdümlü bir seyir izlemiştir. Öyle ki İran coğrafyasında bir yandan Kerbela Hadisesi sonrası sahiplenilen dinî anlatı çerçevesinde mersiye kültürü devamlılığını korurken diğer yandan birbiri ardına pek çok devlet kurulup yıkılmıştır. Bu devletler içinde 963 kurulan yılında Gaznelilerden (963-1186) 1921 yılında Kaçarların hâkimiyetine son vererek ülkenin başına geçen Pehlevi Hanedanlığı'na (1925-1979) kadar bir Türk hâkimiyetinin mevcudiyeti büyük öneme sahiptir. Nitekim bu durum, Safevilerle birlikte kurumsal bir yapı kazanan Şiiliğin ve buna bağlı olarak mersiye geleneğinin İran Türklerinin oluşturdukları yönetimlerle sürdürüldüğünü ya da buna zemin hazırlayan süreçlerin kesintiye uğratılmadığına yönelik tarihsel bir mesaj özelliği taşımaktadır.

Bu çerçevede çalışmada, ülkemize sınırı olması ve Farslardan sonra en kalabalık etnik grubu oluşturması yönüyle İran Türklerinin mersiye geleneği ele alınmıştır. Bu doğrultuda incelemenin temel amacını, tarihî sürekliliği ve geleneğe olan katkılarıyla mersiye geleneğinin gelişim seyrinin İran Türkleri üzerindeki yansımalarının ortaya konulabilmesi oluşturmaktadır. İncelemede, İran Azerbaycanı bölgesinde bulunan Zencan³ ilinden saha çalışması yoluyla derlenen veriler kullanılmıştır. Geleneğin çok kapsamlı bir yapıya sahip olmasıyla örneklem, bir ekol oluşturduğu gözlemlenen Zencan meddah⁴ mektepleriyle sınırlandırılmıştır.

1. Ağıt ve Mersiye İlişkisi

çıkılmaktadır. Bunlar Şiiliğin büyük takipçi sayısına sahip üç fırkası olan Zeydilik (Beşciler), İsmailiyye (Yediciler) ve İsnâaşeriyye'dir (On İkciler). İsnâaşeriyye fırkası, İran'da yaygın olan en büyük fırkadır. Yedinci İmam Cafer es-Sadık'tan sonra sırasıyla Musa el-Kazım, Ali er-Rıza, Muhammed el-Cevad, Ali Naki, Hasan el-Askeri ve Muhammed Mehdi'nin imamet makamını temsil ettiğine inananların fırkasını oluşturmaktadır (Fiğlalı, 1984, s. 172-181 Onat, 1997, s. 81-102; Aghaie, 2004, s. 3-8; Elbadri, 2009, s. 10-14).

³ İran İstatistik Kurumu'nun 2016 yılı verilerinden hareketle 1.057.461 nüfuslu Zencan; güneyinde Hemedan, doğu ve güneydoğusunda Kazvin, batısında Batı Azerbaycan, kuzeybatısında Doğu Azerbaycan, kuzeyinde Erdebil ve kuzeydoğusunda Gilan illeriyle çevrilidir. Aynı istatistik kurumunun 2021 yılı verilerine göre Hürremdere, Sultaniye, Ebher, Tarım, Hudabende, İcerud, Zencan ve Mahnişan olmak üzere sekiz ilçeden (şehristandan) oluşmaktadır (MAİ 2016; MAİ 2021).

⁴ İran'da düzenlenen yas merasimlerinin icracıları olarak adlandırılan meddahlar, kelime anlamıyla Türk Edebiyatı'ndaki kissa anlatma ve övme özellikleriyle İran Edebiyatı'ndaki kullanımıyla örtüşmektedir. Fakat sonraları destanlar, masallar, efsaneler, halk hikâyeleri anlatmalarıyla ve ağlatan performansların yanı sıra daha çok güldürme işleviyle İran Edebiyatı'ndaki meddah kavramından farklılaşarak yalancı bir eşdeğerlilik oluşturmuştur. Dolayısıyla meddah kavramı İran Edebiyatı'nda Hz. Muhammed, Hz. Ali, Hz. Hüseyin, ehlibeyit ve 12 imamın hayatını, trajedisini ve ölümlerini meth (öven) eden anlamlarında mersiye okuyan ve tiyatral performans sergileyen icracılar için kullanıldığı söylenebilir.

Ölüm temasının işlendiği bir edebî tür olarak mersiye; Arapça resa kökünden türetilmiştir. Klasik yapısıyla ölüm olayının gerçekleşmesi akabinde kaybedilenin üzüntüsü ve acısının yansıtıldığı mersiyenin Türkçe karşılığı ağıttır. Mersiyenin, Arap Edebiyatı'nda ortaya çıkan ve bu yolla İran, Hint ve Türk gibi edebiyatlara geçerek buralardaki kültürel normlarla senkretik bir yapıda gelişim göstermesi, ölüm ve ölüme bağlı uygulamaları konu edinmesi nedeniyle ağıtla benzerliğini ortaya koyarken dinî yapısı ve kullanım alanlarındaki farklılıklarıyla da ağıttan ayrılan bir tür olarak öne çıkmasını sağlamıştır. Dolayısıyla ağıt ile mersiye ilişkisinin irdelenebilmesi adına bazı araştırmacıların tanımlarına başvurulması faydalı olacaktır. Muhan Bali (1997: 88) ağıtları, "kaybetme, ayrılık ve ölüm şiirleri" olarak tanımlayarak ağıt üzerine yazılan şiirler ile ayrılık şiirlerinin karıştırılmaması gerektiğini belirtmiştir. Nitekim ağıtların sadece ölüm olayı üzerine söylenen şiirlerden ileri geldiğini aktarmıştır. Abdülbaki Gölpınarlı da (1977: 228) bu tanıma yakın bir değerlendirmede bulunarak ağıtların, ölenin güzel davranışlarının sayılarak ağlamak ve ağlatmak üzere söylenilmesi açısından methetme özelliğini vurgulamıştır.

Konusu itibarıyla ölümün ele alındığı ağıtlar, zamanla diğer edebî türler içinde bir konu olarak ya da alt tür olarak değerlendirilmeye ve farklı olaylar üzerine icra edilmeye başlanmıştır. Ağıtları bir türkü konusu içinde değerlendiren Ali Duymaz (1990: 40), ilk zamanlar kadınlar eliyle meydana getirilen sonraları ise anonim bir şekle bürünen ağıt türükülerinin; tabiat olaylarının, hastalıkların ve savaşların yol açtığı ölümler ve buna bağlı hatıralar ya da beklenmedik ölümler sonucu insanı etkileyen olaylar vasıtasıyla oluştuğunu belirtmektedir. Şükrü Elçin (1981: 290) de ağıtları, cansız bir nesnenin veya canlı bir varlığın kaybedilmesi karşısında ya da endişe, coşku ve korku zamanlarında duyulan hüznü duygunun yansıtıldığı düzenli veya karmaşık söz ve ezgilerle dile getirilen türüküler olarak tanımlamaktadır. Buna mukabil Pertev Naili Boratav (1991: 444-448), hiçbir uyak ve nazım ölçüsüne bağlı olunmadan hazin bir vaka üzerine ahengi ve metni olayı yansıtmak için söylenen türükülerin bütünü olarak ifade etmektedir. Yalnızca ölümle bağdaştırmayarak ölüm haricindeki çeşitli yakınmaların da dile getirildiği şiirleri ağıt içinde ele alan İsmail Görkem (2001: 160), ağıtların öncelikle ölüm sebebiyle ve ancak sonraları askerlik ve evlilik gibi merasimlerle ilgili olarak söylendiğini aktarmaktadır.

Söz konusu tanımlamalardan hareketle ağıtların doğrudan ölüm olayı üzerine bir tür olarak ele alındığında mensur ya da manzum, ezgili ya da ezgisiz, şiir ya da türkü olarak addedildiğini, diğer edebî türler içinde konu edildiğinde ise "ağıt konulu türler" (Oğuz 2001: 14) olarak ele alınarak mevcut sınıflandırmaların dışına çıkılabildiğini göstermektedir. Dolayısıyla konu açısından büyük oranda ilişkilendirilen mersiye ile ağıtın farklılık arz ettiği noktaların daha çok alt tür ile işlevsel yönde olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim bunda mersiyenin geçtiği edebiyatlardaki kültürel normlara bağlı edebî türler önemli rol oynamıştır.

Mersiyenin Türk Edebiyatı'ndaki seyrinin Arap ve İran edebiyatları etkisinde geliştiğini söylemek mümkündür. Nitekim 15. yüzyılda Türk Edebiyatı'na geçen mersiye daha çok Divan Edebiyatı içinde ele alınan bir tür olarak karşımıza çıkmaktadır. Anadolu sahasında ilk örneğine şair Ahmedî'nin Germiyan beylerinden Süleyman Şah'ın vefatı üzerine kaleme aldığı *Ahmedi Divanı'nda* rastlanan mersiye, Tanzimat ile beraber 18. yüzyılda Batı etkisindeki edebî akımların tesiriyle de klasik yapısından sıyrılarak farklı bakış açılarının ve melankolinin yansıtıldığı bir türe dönüşmüştür (İsen 1994: 8-12). Araştırma konumuzun temelini teşkil etmesi açısından Fars Edebiyatı da modernleşme dönemi edebî tasarım ve içeriklerinden etkilenmiştir ancak türün gelişimi Türk Edebiyatı'na nazaran çok daha farklı ilerlemiştir.

İran Edebiyatı'ndaki mersiye türünün Türk Edebiyatı'ndan ayrıştığı noktaların belirlenebilmesinde en kapsayıcı tanımlardan birinin Köprülüzâde Mehmed Fuad tarafından yapıldığı görülmektedir. Onun bu alandaki yazıları, Türk Edebiyatı açısından mersiye konusunun etraflıca ele alındığı ilk çalışmalar arasındadır. Nitekim yazılarında mersiyenin, önceleri ölüm olayı üzerine yazıldığını ve ancak sonraları bir tür olarak gelişip genişlediğini belirterek eski Türklerde; yiğitlikten ahlâka, tabiattan vatan sevgisine kadar geniş bir çerçevede işlendiğini aktarmıştır. Buna bağlı olarak mersiyelerin bir milletin ortak hissiyatını yansıtmış olması sebebiyle destanî bir mahiyet arz ettiğini ve ondaki kederli ifadelerin okuyana değil bütün millete ait olduğunu ileri sürmüştür (bk. Köprülüzâde Mehmed Fuad 1917a: 305-308; 1917:b 324-328). Köprülüzâde Mehmed Fuad'ın mersiye ile yansıtılan ortak şuur tanımlaması, İran coğrafyasında hâlen görülmesi açısından devam eden bir tanımlamadır.

Mersiyelerde milletlerin başından geçen felaketlerin betimlendiğini belirten Köprülüzâde Mehmed Fuad, bu tanımından yola çıkarak "Fars Edebiyatı'ndaki" mersiyenin kaside, gazel ve mesnevi tarzlarında yazıldığını ifade etmektedir. Bu alanda Nizami, Hüsrev Dihlevi ve Hakani gibi bazı şairlerin isimlerini öne çıkarmakta ancak ölümlere yazılan mersiyenin ilk örneklerinin Firdevsi'nin *Şehname'sinde* görülebileceğini belirtmektedir (bk. Köprülüzâde Mehmed Fuad 1917c: 344-368; 1917d: 364-367; 1917e: 384-386).

2. Mersiyenin İran'daki Tarihî Gelişimi

Mersiye, Arap Edebiyatı'nda çıkan bir tür olsa da zirve noktasına İran'da erişmiştir. Bunda edebî gelişimin, kültürel normların ve Şiiliğin etkisi göz ardı edilemez. Bu zeminde türü, son derece fazla etkilemesi ve gelişim yönünün sınırlarını belirlemesi açısından Şii etkisi en temel unsurlardan biridir.

İran Türklerinin Mersiyeler Geleneğinde Zencan Ekolü Meddah Mektepleri

İran'daki dinî⁵ mersiyelerin İslam öncesi tarihî vaziyeti, İran-Turan mücadelelerinden hareketle Siyavuş ile Zarir'in ölümü üzerine düzenlenen yas merasimlerine dayandırılmaktadır. Firdevsi'nin Şehnamesin'de geçtiği üzere Keykavus'un oğlu olan Siyavuş, Keykavus'un eşi Sudabe'nin aşkına karşılık vermemesi nedeniyle iftiraya maruz kalır. Bunun üzerine bu iftiralardan sıyrılmak ve yiğitliğini kanıtlamak için Turan Kralı Efrasiyab ile mücadeleye girişir. Mücadeleler sonucunda Efrasiyab'ın barış teklifini kabul etmesi nedeniyle babasıyla arası açılır. Bu teklifi aynı zamanda Efrasiyab'la olan ilişkisini geliştirmede bir fırsat olarak kullanarak kızıyla evlenir. Efrasiyab ile olan iyi ilişkisi nedeniyle Siyavuş'u kıskanan Gersivez abisini onun hakkında yanlış bilgilerle doldurmaya başlar. Bu nedenle Efrasiyab'ın emriyle kafası kesilerek öldürülür. Buhara Tarihi adlı eserinde Nerşahi, kafası kesilmesi üzerine Buhara halkının Siyavuş'un adına şarkılar söylediğini belirtmiştir (Yarşatr 1971: 88; bk. Chelkowski, 1979; Örs 2009: 309; Mahani 2013: 23-24).

İslam öncesi tarihî anlatıya kaynaklık oluşturan bir diğer referans ise Zerdüştî'nin teklifiyle Zerdüştî inancını ve kitabı Avesta'yı kabul eden Kral Viştaspa'nın (Gürşasp) Turan krallarından Efrasiyab'ın kardeşi Savaşp'ın oğlu Kral Arjab (Karzasp, Hazarasf) ile girdiği mücadeleye atfedilmektedir. Zerdüştîliğe geçmesini kabullenmeyen Arjab, Viştaspa'nın üzerine ordusuyla birlikte ilerler. Savaş, Viştaspa'nın kardeşi Zarir'in, Arjab'ın kardeşi Bidarafs tarafından öldürülmesiyle sonlanır ve akabinde Zarir'in ölümü üzerine yas törenleri düzenlenir (Mahani 2013: 24; Tafazzoli 2015). İslam öncesine dayanan her iki anlatı da İslam sonrası Kerbelâ Hadisesi'nde gerçekleşen Hz. Hüseyin'in ölümüyle ilişkilendirilmektedir.

İslam sonrası dönemde İran açısından bu türdeki ilk mersiyenin Hz. Hüseyin tarafından söylendiği Şii kaynaklarında zikredilmektedir. Nitekim Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da kendisi ve takipçileri için su getirmesini istediği üvey kardeşi Hz. Abbas (Ebulfazl) (568-653), Fırat Nehri'nden su taşıdığı sırada elleri kesilmek suretiyle şehit edilmiştir. Bunun üzerine Hz. Abbas'ın annesi Ümm'ül-Benin (-684) ile Hz. Hüseyin'in (626-680), ağıt yakarak mersiyeler söylediği zikredilmiştir (Ebu Ja'far Muhammad İbn Jarir Tabari 1992: 71; Darül Şifa ve Purkasım 2013: 125-123, Yılmaz, 2009'dan; El-Haseni 2015: 256).

Hz. Hüseyin'in ölümü sonrası döneme kaynaklık etmesi açısından Emevi Dönemi'nde, Hz. Zeynep (626-682) tarafından Hüseyin'i öven ve katillerini yeren konuşması, Kufe ve çevresindeki Şiileri etkileyerek Hz. Hüseyin'in mezarında ağıtlar yakmalarına neden olmuştur. Abbasi Dönemi'ne gelindiğinde 851 yılında Mütevekkil Alellah (805-861) tarafından Hz. Hüseyin'in türbesinin yıkılması kararının verilmesi Şiileri derinden etkileyen ikincil olay olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna mukabil olarak bu çerçevedeki âyinlerin yasaklanmasına binaen alınan diğer kararlar sebebiyle geleneğin gelişiminin bu devirde zayıf bir yapıda

⁵ Mersiyeler; padişahlar, vezirler, şairler, aileler, hayvanlar, ölümü yaklaşan kişiler, mekânlar, terk edilmiş yurtlar ve şehirler gibi pek çok konu üzerine yazılabilmektedir. Ancak araştırmada İran'daki en yaygın türü temsil etmesi yönüyle dinî mersiyeler ele alınmıştır.

seyrettiği söylenebilir (Elbadri 2009: 25-32). Samani (819-1005) ve Gazneliler dönemlerinde ise mersiye geleneğinin, Ebul el-Azade, Muhammed b. Vasif, Ebu Abdullah Cafer b. Muhammed Rudeki (-941) ve Ferruhi Sistani (-1037) gibi şahsiyetlerin eserlerinden hareketle ilerleyiş içinde olduğu görülmektedir (Emami 1990: 9). Ancak akabinde İran ve Irak topraklarına hâkim olmaları ve Şiiliği benimsemeleriyle Kerbela Hadisesi temelinde İslam sonrası günümüzdeki taziye formunun oluşmasını sağlaması açısından törensel olarak icra edildiği ilk dönem, Büveyhiler (932-1062) devridir. Nitekim Büveyhi hükümdarlarından Ahmed b. Buya zamanında dinî meşruiyetin desteklenmesi ve Bağdat ile çevresinde Şii etkisinin güçlendirilmesi adına 10 Muharrem 352'de (8 Şubat 963), Hz. Hüseyin'in şehadetine binaen tüm şehrin katılım gösterdiği törensel ilk yas merasimi düzenlenmiştir (Browne 1954: 31; Ibn Al-Athir 1972: 44; Chelkowski 1985: 20).

Safeviler (1501-1736) Dönemi'yle birlikte geleneğin bugünkü formunun zemini oluşturulmuştur. Bu dönemde mersiye geleneğine ilişkin bilgiler ülkeye diplomatik veya farklı sebepler yoluyla seyahatlerde bulunmuş olan seyyahlar eliyle aktarılmıştır. Thomas Herbert (1550-1624), Jean Baptiste Tavernier (1605-1689), Engelbert Kaempfer (1651-1716), Pietro Della Valle (1586-1652) ve Evliya Çelebi (1611-1681) gibi isimlerin seyahatnamelerinden hareketle mersiye geleneği tekelinde icra edilen törenlerin, sadece Muharrem dönemiyle sınırlandırılmayarak yıl boyunca kutlanır hâle gelmeye başladığı görülmektedir (bk. Herbert 1928; Della 1969; Kaempfer 1984; Evliya Çelebi 2001; Tavernier 2004).

Mersiye geleneğinin Afşar (1736-1804) ve Zend (1751-1794) dönemlerinde Safeviler'e nazaran durağan seyir izlediği söylenebilir. Nitekim bir Sünni olan Nadir Şah'ın (1688-1742) Osmanlı Devleti'yle olan yakın ilişkisi, Şiileri Irak'a sürgün etmesi ve Hindistan'a sefer düzenlemesi gibi sebepler bu durumu etkilemesi açısından önemlidir. Zend Dönemi'nde Kerim Han (1705-1779) ile birlikte merasimlere yönelik katılımın teşvik edilmesi bir ilerleme izlenimi verse de hüküm döneminin kısa sürmesi sebebiyle sınırlı kalmıştır. Ancak akabinde gelen Kaçarların (1796-1925) hâkimiyeti döneminde geleneğin gelişimine yönelik pek çok adım atılmıştır. Bu adımların en önemlileri arasında Nasıreddin Şah'ın Londra seyahati sonrası Royal Albert Hall'dan etkilenerek Tahran'da *Takyeh Dowlat (Takiye Devlet)* adıyla kurduğunu kraliyet tiyatrosu gelmektedir.⁶ Bu yapının kurulmasına paralel olarak bu dönemde mersiye metinlerinin üretimi artmış ve geleneğin en önemli temsilcileri olan icracılar saray tarafından maaşa bağlanmıştır (Alemohammed, 1995: 146; Kouchek-zadeh and Azarm, 2022: 12-21).

⁶ Genel kabulün aksine bazı araştırmacılar Takiye Devlet ile Royal Albert Hall ilişkisinin belirgin olmayışı nedeniyle birçok açıdan ele alınması gerekliliğini aktarmaktadır (bk. Asadi vd., 2017).

Pehlevi Dönemi'yle birlikte yeni ulus kurma girişimleri beraberinde oluşturulan politikalar geleneğin kısıtlandırılmasına neden olmuştur. Bunu devletin mali desteğinin çekilmesi, ritüellerin daha çok Şiraz Sanat Festivali'nde icra edilmesine izin verilmesi ve Takiye Devlet tiyatrosunun yıkılması gibi olaylar izlemiştir (Fischer 1980: 133; Anassori 1994: 9).

1979 İslam Devrimi (1979-) ile birlikte mersiye geleneği zirve noktasına erişmiştir. Humeyni'nin (1902-1989) Irak, Türkiye ve Fransa sürgünlerinde yaptığı dinî konuşmaların eksenine oturttuğu yas merasimleri, Pehlevi iktidarının yıkılışında bir araç olarak kullanılmıştır. Nitekim Devrim'den bir yıl önce 1978 yılında başlıca Muharrem alaylarının şeytani güçlere karşı direnişin bir tezahürü olduğuna yönelik *Muharrem: Kanın Kılıca Karşı Zaferi* bildirisini yayımlayarak devrimin temellendirileceği konuya işaret etmiştir ki bu ilgi halk nazarında karşılıksız kalmamıştır. Humeyni'nin İran'a gelmesi için düzenlenen devrimci yürüyüşler sırasında "Biz Kufe halkı değiliz" şeklinde sloganlar atılması buna örnek teşkil etmektedir (Dabashi 2005: 97). Devrim sonrası dönemde mersiye geleneğinin siyasi kullanımı sürdürülerek bu anlamdaki ilk tezahürü ABD ile yaşanan "444 Gün" olaylarında gerçekleşmiş ve Jimmy Carter (1924-) ile Humeyni arasında Yezid (647-683) ve Hüseyin imgelemleri kullanmaya başlanmıştır. Bunu 1980 ve 1988 yılları arasında süren İran-İrak Savaşı izlemiştir. Halkın savaşa katılımını arttırmak ve manevi bir güç kazandırmak üzere geleneğin icracıları olan meddahlar, mescitlerde okudukları mersiyelerin yanı sıra cephelerde de bulunarak askerleri teşviklendirmiştir. Bu meddahlar arasında Sadık Ahengeran (1957-), Gulam Rıza Kuvayti Pur (1958-), Ekber Şeriatî (1946-2018), Cemşid Necefi (1951-2021) ve Muhammed Gülriz (1946-) gibi isimler öne çıkmıştır. Savaş sonrası geleneğin kullanım alanının fark edilmesiyle meddahlığa yönelik teşvikler arttırılmıştır. Bu çerçevede liderlerin televizyonlarda ve halka açık yerlerde yas âyinlerine ve mersiyeye önem atfettiği konuşmaları artarken meddahlığın özlük haklarının iyileştirilmesine yönelik yeni teşkilatlar da kurulmuştur. Örneğin söz konusu teşkilatlar arasında meddahların başta sağlık olmak üzere özlük haklarıyla ilgili sorunlarını çözmesi için Humeyni'nin emriyle kurulan Dabal b. Ali al-Khuzai Vakfı bulunmaktadır (Riggio 1994: 120; Thurfjell 2021: 309; Darül Şifa ve Purkasım 2013: 144). Günümüzde pek çok hüseyniye ve takiyede⁷ icra edilen merasimler aynı zamanda devlet tarafından teşviklendirilen dinî heyetler eliyle de kurumsallık kazanmıştır.

3. İran Türklerinde Mersiye Geleneği

Çalışmada, aynı zamanda temel konusunu oluşturmasıyla İran'daki en yaygın mersiye türü olan dinî mersiyeler ele alınmıştır. Dinî temalı mersiyeler çoğunlukla Muharrem ve yas

⁷ Muharrem merasimlerinin düzenlendiği mekânlara hüseyniye ya da takiyeye denilmektedir. Her ikisi de temelde mescit olarak adlandırılmakla birlikte aralarındaki farkın hüseyniyelerin sabit, takiyelerin ise bir ev veya özel mülk içinde geçici olarak kurulabilmesinden ileri geldiği söylenebilir.

gelenekleri çerçevesinde gelişmiştir. Bu türdeki eserler arasında Hosam Kusfi'nin *Kavarannâme'si*, Kumri Derbendi'nin (1819-1891) *Kenzü'l Mesaib Divanı* ve Muhteşem Kaşani'nin (-1588) on iki kitalık *Kerbela Mersiyesi'nin* öne çıktığı söylenebilir. Dinî mersiyeler; İslam'ın bölgeye etkisiyle birlikte çocuklar, anneler, babalar diğer aile fertleri, devlet erkânı ya da halk için olabildiği gibi Safevi Dönemi sonrası kamusal ve resmî bir boyutta ivmelenen ve dinî referanslarla desteklenen Muharrem gelenekleri ekseninde ülkedeki tüm fertlerce katılım gösterilerek de icra edilmektedir. Safevi Devri, Şii İslam'ın teorik zeminin olduğu ve mezhebin resmîleştirildiği bir dönemdir. Ancak bu türdeki mersiyelerin gelişimi, İslam etkisinde değerlendirilebilecek Kerbela Hadisesi'nden ileri gelmektedir.

Hız. Hüseyin'in ölümü dinî mersiyelerin temelini oluştururken Ehlîbeyt, Hız. Ali (599-561), Hız. İmam Zaman (mehdi), Hız. Zeynep, Hız. Fatma (-652), Kasım b. Hasan, Ebulfazl (Abbas), Sekine (-735), Müslüm b. Akil (-680), Hür b. Yezid (-680), Ali Ekber b. Hüseyin (-680), Zeynel Abidin (-713), Hız. Rukiye (-624), Ubeydullah b. Ziyad (-686), Ömer b. Sa'd (620-686), Muaviye b. Yezid (-684), on iki imam vd. gibi Kerbela öncesi ve sonrası hikâyeler üzerinden işlenen şahsiyetler bu türdeki mersiyelere konu edinilmektedir. Böylece her yıl Kerbela Hadisesi; Muharrem, Aşura, Tasua, Erbain vd. günlerde meddahlarca gerçekleştirilen icralar eşliğinde anılmaktadır.

Mersiyenin genelde İran özelde ise İran Türkleri açısından gelişimine bakıldığında kendisine has bir yapıda alt türlere ayrıldığı belirlenmiştir. *Muharremiye*, *hosay* (*hüseyin*), *soz* (*sozhani*) ve *salâm* (*salaam*) gibi muhtelif adlandırmalarla Türk, Hint ve -Urducanın yaygın olduğu toplulukların- edebiyatlarında bulunan mersiyenin İran'da; *noohe*, *rovze*, *recez*, *maktel*, *çavuşı*, *şebih* (*taziye performansı*) türlerinde işlendiği ve icra edildiği görülmektedir.

Mahzun bir ezgide hareketli veya hüznü bîçimde söylenen ve bir musibeti dile getirmek, yüksek sesle ağlamak anlamlarına gelen *noohenin* (And 2018: 25) icralarında aynı zamanda sinezenlik veya zincirzenlik denilen sine ve zincir vurulması gerçekleştirilirken *rovze* türü, Hüseyin Vazi-i Kâşifî'nin *Ravzatü's-Şüheda* adlı eserinin mescitlerde okunmasından hareketle gelişmiştir. Bununla birlikte Kerbela Hadisesi'nin detaylı anlatsına dayalı *maktel* türü de bulunmaktadır. "Katl" kökünden türetilen maktel "birinin öldürüldüğü yer veya öldürülme zamanı; vahşice öldürme, ölümlere sebep olan büyük savaş" (Güngör 2003: 455) anlamlarına gelmektedir. Bu anlamda makteller, Aşura olaylarının tasavvufi bir destan veya hikâye şeklinde sunulduğu türdür. Türkçe çavuş kelimesinden türetilen diğer bir tür ise *çavuşidir*. Günümüzde Türk ve Fars bölgelerinde çoğunlukla hacıların uğurlanmasında okunan bu tür, Aşura ve Erbain gecelerinde, Muharrem ayının üçünde, doğum, düğün ve sünnet gibi törenlerde, yün toplama ve toprak kürekleme gibi bazı ekonomik faaliyetlerde veya ev inşası sırasında ifa edilmektedir (Makuyi 2010; Beigzadeh ve Parvin 2015). Mersiye türleri içinde özellikle savaş sırasında okunan şiirler de bulunmaktadır. *Recez* olarak adlandırılan bu şiirler şimdilerde törenlere katılım gösteren halkın meddah eşliğinde hamasi

İran Türklerinin Mersiye Geleneğinde Zencan Ekolü Meddah Mektepleri

sloganlar attığı bir yapıda sürdürülmektedir. Söz konusu türlerden *şebihin* ise ayrı bir yeri bulunmaktadır. Nitekim bilinen bir ölüm olayı sonrasında ölünün üçünde, yedisinde, kırkında, elli ikisinde ve yıl dönümlerinde meddahlar eşliğinde icra edilen taziyeden farklı olarak *şebih*, Kerbela Hadesi'nin tiyatral bir biçimde ortaya konulmasıyla icra edilmektedir. Köprülüzâde'nin de Batılılarca Acem Temaşası olarak adlandırdıklarını beyan ettiği (bk. Köprülüzâde Mehmet Fuad 1924: 161-192) bu tiyatral gösteri, Azerbaycan Edebiyatı'nda da *şebih* olarak geçmektedir. Bu performans; büyük profesyonel ve amatör oyuncu kadrosu, yönetmen, sahneleme alanı, ayrıntılı kostümler ve sahne donanımlarını içermektedir (Aghaie 2004: 13).

Bu itibarla İran'da mersiye'nin söz konusu türlerinin yanı sıra icracısından katılımcısına, icra zamanından mekânlarına ve metin örneklerine kadar geniş bir geleneğe sahip olduğundan söz etmek mümkündür. Bu geleneğin gelişiminde, tarihî ve sosyokültürel zemin bir yana ülkenin Türk, Fars, Lor, Lek, Beluç, Gilaki, Bahtiyari, Kürt ve Arap gibi çok etnik gruplu olması da önemli rol oynamıştır. Nitekim söz konusu etnik grupların varlığıyla dil ve kültür gibi bölgesel farklılıklar geleneğin zenginleşmesine katkı sağlamıştır. Bu katkılar arasında İran Türklerinin rolü ise ayrı bir yere sahiptir. İran coğrafyasında Türk varlığı, İran-Turan mücadeleleri bir tarafa Hun Dönemi'ne kadar eskiye götürülebilmektedir. Büyük Hun Devleti'nin parçalanması sonucu Türklerin büyük bir bölümü Orta ve ön Asya'ya doğru ilerlemiş ve burada Aral ile Hazar arasındaki alanı kontrollerine almalarıyla Ak Hun-Sasani mücadeleleri yaşanmıştır (Çay 2002: 90-92). Bunu ön Türk toplulukları olarak addedilen Sakalar (İskitler) Medler ve Elamlılara ilişkin görüşler takip etmiştir (Velili 1993; Çay 2002: 91; Zehtabi, 2000: 70-79; P'yankov 2002: 922; Karatay 2003: 103-104). Gazneli Devleti ile Pehlevi Hanedanlığına kadar olan tarihî aralıkta ise Zend Devleti gibi ara boşlukların haricinde yaklaşık bin yıl boyunca İran'da, Türklerin hâkimiyetinin güçlü hissedildiğinden söz edilebilir. Pehlevilerin ülkeye hâkim olmasıyla yeni ulus adı altında bir takım modernizasyon girişimleri Türklerin ülkede geri planda kalmasıyla sonuçlanmıştır. İran İslam Cumhuriyeti ile birlikteyse oluşturulmak istenen Şii üst kimliği altına, başta Türkler olmak üzere tüm etnik gruplar dâhil edilmeye çalışılmıştır. Bu minvalde geliştirilen politikaların başında ise Aryan Teorisi öne çıkmaktadır. Öyle ki Azerbaycan Türkleri için Azeri kavramı bilinçlice kullanılarak sonradan Türkleşmiş eski bir İranî kavim olarak zikredilmeye başlanmıştır (bk. Kesrevi 1926: 12). Ancak tüm bu gelişmeler, İran Türklerinin edebiyattan sanata, dilden müziğe değin kimliksel farkındalıklarını yansıtan alanlar üretmesini engellememiştir. Nitekim söz konusu alanların başında gelen mersiye geleneğine ilişkin İran Türklerinin mücadelesinde önemli bir yere sahip olan Cevad Heyet, Türkçenin yaşatılması işleviyle öne çıkan gelenek için şu ifadeleri kullanmıştır: "20. yüzyılın başlarında Pehlevi iktidarının politikaları sebebiyle Türkçenin konuşulmasının dahi sınırlandırıldığı bir dönemde mersiye edebiyatı, dilin korunmasında büyük rol oynamıştır" (Heyet 1957: 18).

Mersiye geleneğine tarihî ve kültürel katkısının göz ardı edilemediği İran Türkleri, günümüzde özellikle sadece Türk bölgelerindeki uygulanan rengarenk bezlerle donatılan *Kasım Otağı*'nın sırtlarda taşınması (Bekbabayi ve Başar 2020: 116), daha çok Erdebil ve Zencan'da görülen Hz. Hüseyin'in susuzluğunu temsilen tasların içine doldurulan suların omuzlarda taşınarak icranın gerçekleştiği dinî mekânların önemli olarak addedilebilecek alanlarına yerleştirildiği *tas yerleştirme* (teşt gozari) âyinleri ve bir kolun omuz veya bel bölgesinde, diğer kolun ise sinede bulunduğu bir pozisyon alınarak gerçekleştirilen, dağılımın genellikle önce bir halka şeklinde şekillenerek sonrasında meddahın seslendirdiği ezgili mersiyeler ile belirlediği ritme uygun olarak içe doğru yönelindiği *Türk sebinde* icra performansları gibi uygulamalarıyla ve yetiştirmiş olduğu meddahlarla etkisini sürdürmektedir. Bu anlamda başta Erdebil ve Zencan'da olmak üzere İran Azerbaycanı'nın pek çok bölgesinde ülkece tanınan meddahlar yetişmiştir.

4. Zencan Ekolü Dinî Heyetler ve Meddah Mektepleri

İran'da, 1979 Devrimi öncesi ve sonrasında özellikle Türkler ve Farslar arasında mersiye geleneği etrafında birçok meddah mektebi oluşturulmuştur. İran'daki Türkler açısından meddah mektepleri ilk olarak Erdebil ve Zencan'da ortaya çıkmıştır. Zencan ili üzerine 2023 yılında gerçekleştirdiğimiz alan çalışmasıyla gözlemlenen verilerden hareketle bir ekol oluşturmuş olduğu belirlenen bu mektepler, büyük oranda öğreticileri olan meddahlarla birlikte bilinmektedir. Zencan vilayeti örneğinde meddah mekteplerinin, fiziksel olarak sıralarla donatılan mekânlardan ziyade dinî yönü nedeniyle bir mescit ya da ev genelinde özel mekânlarda oluşturulduğu gözlemlenmiştir. Elbette bunda mescitlerin aynı zamanda gösterilerin yapıldığı yer olmasının etkisi büyüktür. İslam Devrimi'nin başlangıcından bu yana kesintisiz olarak meddahlık eğitiminin verildiği bu mektepler, koronavirüs salgını nedeniyle eğitimlerine ara verse de birçoğu hâlihazırda faaliyetlerini sürdürmektedir. Bunun yanı sıra çevrim dışı ve çevrim içi olarak elektronik ortamlarda da meddahlık eğitimleri verilmektedir. Nitekim pek çok meddah, CD'lerin ve kişisel web sitelerinin yanı sıra *Telegram, Eta, WhatsApp, Instagram* ve *Aparat* gibi uygulamalar üzerinden meddahlık eğitimlerini yürütmektedir.

Günümüzde meddah mektepleri sadece hususi mekteplerden oluşmamakta aynı zamanda dinî heyetler içinde faaliyet gösteren bir yapı sergilemektedir. Dolayısıyla klasik meddah mekteplerinden ayrı olarak heyetler hem geleneğin sürdürülmesi noktasında mektep işlevi görmekte hem de bir bölgeye, meslek grubuna, aileye ait olmasıyla ya da bir meddahın etrafında toplanılmasıyla temsiliyet özelliği sergilemektedir.

Dinî heyetlerin bu çeşitlilik arz eden yapısı, nicelik açısından sınırlı kalmamalarını sağlamaktadır. Nitekim bir dinî heyetin üye sayısı tam olarak belirlenemediği gibi birkaç kişinin birleşmesiyle bir heyet oluşturabilmekte ya da birden fazla heyetin birleşmesiyle yeni bir heyet kurulabilmektedir. Heyetleri temsil eden katılımcıların yaş grupları için bir aralık

İran Türklerinin Mersiyeye Geleneğinde Zencan Ekolü Meddah Mektepleri

yoktur. Ancak şimdilerde oluşturulan heyetlerin genel kapsamının belirlenmesinde şekli, müzik kullanımları, yürüttükleri faaliyetleri ve bağlı olunan meddahın ya da mescidin geçmişi dikkat edilen nedenler olarak öne çıkmaktadır (Kaynamazoğlu 2022: 71). Şimdilerde heyetlerin çoğu meddah ya da meddahlar tarafından yetiştirilen öğrenciler etrafında kümelenmektedir. Dolayısıyla meddahın popülerliğine bağlı olarak ilgili heyet ön plana çıkmakta ve bazı durumlarda meddahın bilinmiş heyetlerde yer almasıyla popüler hâle geldiği durumlar söz konusu olmaktadır.

Meddah mekteplerinde mesleği öğrenmek isteyenler için verilen dersler arasında; *Kur'an* ve *Nehcü'l Belağa* dersleri, meddahlığın temel prensipleri, yorumlama, ahenk ve nefes eğitimleri, mersiyeye okuma biçimleri, icra sıralamaları, çeşitli kalıplarda şiir yazma dersleri, sinezenlik ve stilleri gibi dersler bulunmaktadır. Bununla birlikte meddah mekteplerinde yalnızca meddahlar yetiştirilmemektedir aynı zamanda dinî heyetlere bağlı şairlerin de bu yapı etrafında toplanması sağlanmaktadır. Zencan'da önemli olarak addedilebileceğimiz her heyetin bir şairi bulunmaktadır. Bu şairler meddahlarca maddî bir beklenti içinde olunmadan istek üzerine sipariş edilen şiirleri kendileriyle paylaşmaktadır. Bununla birlikte bir şairin ülke içinde hatta ülke dışında ünlenen mersiyeleri diğer meddahlarca da kullanılabilir.

Zencan'da öncelikli olarak bölgenin ilk kuşak meddahları ve ileri gelenlerinin desteğiyle *Mekteb-i Novhe Hanan (Mersiyeciler Okulu)* adında bir meddahlık okulu kurulmuştur. Bu okul; Asgar Genç Hanlu, Asgar Senayi, Seyid Ezzahari, Muhammed Taki Şeriatî, Gulam Rıza Eyniferd, Ekber Nur Behmeni, Veliyullah Kelami ve Cevad Resuli gibi şimdilerde Zencan'ın ünlü meddahları olan kişiler eliyle idare olmuştur (KK-2; KK-3; KK-5; KK-6). İlk olarak kurulan bu okulun akabinde meddahların kendileriyle özdeşleşen hüseyniye ya da takiyelerin ve buna bağlı dinî heyetlerin oluşmasıyla her meddah kendisine özel mektepler oluşturmuştur.

Zencan'da hâlihazırda meddahlık eğitimlerinin verildiği mekteplere sahip olanlar arasında Cevad Resuli, Mecidi Meleki, Gulam Rıza Eyniferd, Asgar Genç Hanlu ve Veliyullah Kelami isimleri öne çıkmaktadır.

1959 doğumlu olan Cevad Resuli, bölge meddahlarının mesleğin icrasında yetersizliklerini görmesi üzerine 1987 yılında bir meddah mektebi oluşturmuştur. İlk dönemlerinde farklı takiyelerde ve hüseyniyeler de ya da evlerde verilen meddahlık dersleri 2016 yılından bu yana Zencan'da bulunan Ahmediye Mescidi'nde verilmektedir. Yaklaşık 300 üyeli Musa b. Cafer heyetine bağlı olan Cevad Resuli Mektebi'nde oğlu Hüseyin Resuli de babasından aldığı derslerle bu mescitte meddahlığını icra etmektedir (KK-1).

Resim 1: Meddah Cevad Resuli ve meddahlık derslerini verdiği Ahmediye Mescidi (2023).

Zencan'ın en ünlü meddahları arasında öne çıkan Gulam Rıza Eyniferd'e bağlı da bir meddah mektebi bulunmaktadır. Aynı zamanda mersiye şiirleri yazmasıyla şair bir meddah olan Eyniferd, mektebini 1972 yılında kurmuştur. Mahlası Eyniferd olan Gulam Rıza'nın mektebinde yetişen meddahlar arasında ülkece tanınan Seyid Cevad Zakir (1976-2006) de bulunmaktadır. Zencan'daki Zeynebiye Mescidi'nde kurulan mektebin ilk döneminde yirmi beş meddah eğitim almıştır ancak bir kayıt sisteminin olmayışı dolayısıyla şimdilerde tam bir sayı verilememektedir. Yaklaşık 3.000 üyeli El-Zehra heyetine bağlı olan bu mektepten oğulları Muhammed Eyniferd ile Hüseyin Eyniferd de eğitim almıştır. Muhammed Eyniferd meddahlığını Zeynebiye Mescidi'nde ve Tahran'da sürdürürken Hüseyin Eyniferd Heyderiyyun Mescidi'nin sabit meddahu olarak icralarını gerçekleştirmektedir (KK-2).

Resim 1: Meddah Gulam Rıza Eyniferd (2023).

El-Zehra heyeti ve Zeynebiye Mescidi'nin bir üyesi olarak İsrafil Muhammedi bu mektebin şairlerindedir. Peyman mahlasıyla yazdığı şiirleri, bu heyetteki meddahlar tarafından okunmaktadır. Sayısını hatırlayamadığı kadar mersiyesinin bulunduğunu belirten Muhammedi, en bilinenleri arasında *Bilmem Aziz Mustafa Ağlamak İstir İstemeyir* mersiyesinin öne çıktığını aktarmıştır (KK-6).

Bilmem aziz Mustafa ağlamak istir istemeyir?

بیلمه م عزیز مصطفی، اعلماق ایستیر ایسته میر؟

İran Türklerinin Mersiye Geleneğinde Zencan Ekolü Meddah Mektepleri

Şah-ı şehid Kerbela ağlamak istir istemeyir?	شاه شهید کربلا، آغلاماق ایستیر ایسته میر؟
Ah kalem yazır gene, gusseli maceraları,	آه قلم یازیر گنه، غصه لی ماجرا لری،
Bir keleme Hüseyin deyir, yandırır aşinaları,	بیر کلمه حسین دیر، یاندیریر آشنا لری،
İmtihan istir eyleye, âşkına mübtelaları,	امتحان ایستیر ایلیه، عشقینه مبتلا لری،
Güç gele derd-u ibtila, ağlamak istir istemeyir?	گوج گله درد و ابتلا، آغلاماق ایستیر ایسته میر؟
Hılkati remz-u raz idi, pür-i reşid-i heyderin,	خلقتی رمز و رازیدی، پور رشید حیدرین،
Bir uşağı ki betnide, heyrete saldı maderin,	بیر اوشاکی که بطنیده، حیرته سالدی مادرین،
Tuhfe verüpdi zat-ı hak, hoşhal ede peyamberin,	تحفه وئروبدی ذات حق، خوشحال انده پیمبرین،
Ayne-i Ali nema, ağlamak istir istemeyir?	آینه ی علی نما، آغلاماق ایستیر ایسته میر؟
Vasfi cihana gelmemiş, âdem-i nuhi ağladıb,	وصفی جهانه گلمه مش، آدمی نوحی آغلادیب،
Gamları lale sinesin, ruz-ı ezelde dağladıb,	غم لری لاله سینه سین، روز ازل ده داغلادیب،
Şehd-i şehadetin aga, lezzetini ezel dadıb,	شهد شهادتین آقا، لذتینی ازل دادیب،
Vird-i zeban-ı enbiya, ağlamak istir istemeyir?	ورد زبان انبیا، آغلاماق ایستیر ایسته میر؟

Resim 2: Şair İsrâfil Muhammedi (Peyman) (2023).

Zencan'da özel ders olarak meddahlık eğitimi verenlerden biri de Asgar Genç Hanlu'dur. Meddahlığı alaylı olarak öğrenen 78 yaşındaki Genç Hanlu mesleği icra etmeye sekiz yaşında başlamıştır. Görme engelli meddah, mesleğe dair bilgilerinden istifade etmesi dolayısıyla hocası olarak Muhammed Taki Şeriatî'yi (1907-1987) göstermektedir. Meslekteki ilk eğitimini ise İran-İrak Savaşı yıllarında katıldığı cephelerdeki askerlere vermiştir. Devrim'in gerçekleşmesi sonrasında hususi dersler vermenin yanı sıra ilk dönemlerde Mekteb-i Novhe Hanan okulunda derslere girmiş sonraları ise Gulam Rıza Eyniferd ve Cevad

Resuli mekteplerinde bulunmuştur. Sağlık sorunları ve yaşının ilerleyişi nedeniyle şimdilerde meddahlık eğitimine ara vermiştir (KK-3).

Resim 3: Meddah Asgar Genç Hanlu

(Hac Asgar Genç Hanlu, 2023).

Gulam Rıza Eyniferd'den kendi evinde hususi dersler alarak meddahlığa başlayan 70 yaşındaki Mecidi Meleki de Zencan'ın ünlü meddahları arasında öne çıkmaktadır. Meddahlık dersleri aldığı evini ilerleyen dönemlerde bir takiye olarak düzenleyerek burada meddahlık eğitimleri vermeye başlamıştır. Hâlihazırda Zencan ve farklı illerde mesleğini ifa eden yaklaşık on meddahı eğiten Meleki'nin bağlı olduğu dinî heyet Ali Ekber ile Veli Asr'dır. Meleki, meddahlık mektebinde verdiği derslerde öğrencilerine de her derste tekrarlaması açısından meddah olmak isteyen kişilerin şu dört hususa sahip olması gerektiğini belirtmiştir:

1. Dinî tarih bilgisi: İslam'ı ve Şiiliği bilmeyen kimsenin ezber yoluyla okuduğu mersiyeleleri takip edenlerin sayısı az olur. Meddahlığı ise bölgesel kalarak zamanla unutulmaya başlanır.
2. Samimiyet: Maddî kaygılarla veya ünlenmek için bu mesleğe girenlerin samimiyeti törenler sırasında dinleyiciler tarafından fark edilmektedir. Hz. Hüseyin'e samimi duygular beslemeyen hiç kimse meddah olamaz.
3. Utangaç olmama: Küçük veya büyük mescitlerde kitlelerin önüne çıkan meddahların utangaç olmaması gerekir.
4. Ses: Sesi iyi olamayan meddahlar da bulunmaktadır. Bunlar daha çok hamasi söylemin icra edildiği recez okumalarında bulunabilirler. Dolayısıyla meddahlığın en önemli kriterlerinden biri sesinin iyi olması gerektiğidir. Erdebil ve Zencan meddahlarının ülke genelinde bilinmesi, yalnızca seslerinin güzel olmasından değil aynı zamanda mersiyeleleri daha gamlı, hüznü tarzda söylemelerinden kaynaklanmaktadır (KK-4).

İran Türklerinin Mersiye Geleneğinde Zencan Ekolü Meddah Mektepleri

Resim 4: Meddah Mecidi Meleki (soldan birinci sıra) ve meddah mektebi ile törenlerin icrası için evinin alt katını düzenleyerek oluşturduğu hüseyniye (2023).

Mekteb-i Novhe Hanan okulunda dersler vererek sonraları hususi bir mektep oluşturan meddahlar arasında Veliyullah Kelami de bulunmaktadır. El-Zehra Mektebi dinî heyetine bağlı olan Kelami, Asgar Genç Hanlu gibi bireysel eğitimlerinin yanı sıra diğer meddah mekteplerinde de dersler vermiştir. Zencan'da bağlı olduğu bir mescidin olmayışı nedeniyle daha çok eğitimlerini evinde veya bölgenin en büyük mescitlerinden Hüseyniyeyi Azam'da vermektedir (KK-4).

319

Resim 5: Meddah Veliyullah Kelami ve meddahlık derslerini ifa ettiği Hüseyniyeyi Azam Mescidi (2023).

Meddahlık mesleği İran'da profesyonel olarak icra edilmektedir. Nitekim birçok meddahın kartviziti bulunmaktadır. Bununla birlikte icracıların sadece erkeklerden oluştuğu söylenemez. Zencan özelinde kırka yakın kadın meddah bulunmaktadır. Sayının mevcudiyetine ilişkin bilgiler "Tuba" sistemi (Tuba, t.y.) olarak adlandırılan elektronik ortamdaki kayıtlardan belirlenebilmektedir. Kadınların meddahlık mesleğine yönelimi genelde aile fertlerinden hareketle taklit yoluyla öğrenimlerinden ileri gelse de Zencan'da bu

mesleğin profesyonel olarak öğretilmesi adına kadın meddah mektepleri de bulunmaktadır. İlmiye havzaları bünyesinde verilen bu dersler Muharrem ayından bir ay önce hafta da iki günün yanı sıra yılın farklı dönemlerinde iki veya üç ay şeklinde de planlanabilmektedir. Zencan'da kadınlara yönelik bu mektepler, İmam Sadık İlmiye Havzası ile Fatime'ül Zehra İlmiye Havzası'nda oluşturulmaktadır.

İnternetin gelişimiyle birlikte çevrim içi ve çevrim dışı meddah mektepleri de ortaya çıkmıştır. İlk dönemlerde radyo, kaset, CD ve televizyon yayınlarıyla verilen eğitimler, şimdilerde elektronik kültür ortamının en çok işlendiği alan olarak internet üzerinden verilmektedir. Sayıları yüzleri bulan bu mektepler için öğrenci toplanılması adına web siteleri ve farklı uygulamalar üzerinden gruplar kurulmaktadır. Koronavirüs salgını döneminde fizikî meddah mekteplerinin faaliyetlerine ara verilmesiyle pek çok katılımcı sanal mekteplere yönelmiştir. Örneğin Gulam Rıza Eyniferd Mektebi'nde meddahlık eğitimleri olarak sanal meddahlık mektebi oluşturan Zare Şirazi bu vasıtayla ülke genelinde 7.700 meddah yetiştirdiğini dile getirmektedir (Zareshirazi, t.y).

Sonuç

Mersiye'nin İran'da ülke genelinde toplu katılımlara sahne olması, profesyonel icracılarının bulunması, İslam öncesi tarihî ve İslam ile birlikte dinî anlatıdan hareketle hâlen güçlü bir şekilde yaşatılarak yeni üretimlerin meydana getirilmesi açısından bir gelenek oluşturduğu söylenebilir. Ülkedeki farklı etnik grupların bu gelenek üzerindeki tesiri nispeten bölgeye özgü törenlerin icra edilmesiyle sınırlı kalırken İran Türkleri için söz konusu etkinin; Farslardan sonra en kalabalık nüfusu oluşturmaları, uzun dönemler bölgeye hâkim olmalarıyla geleneğin sürdürülmesini sağlamaları ve kendi dillerinde icra etmeleriyle geleneğin sahiplenildiği bir yapıda olduğu görülmektedir.

Bu çerçevede İran Türkleri nazarında kimlik farkındalıklarını ortaya koyabildikleri bir enstrüman olarak görülen mersiye geleneğine en önemli katkıları arasında başta Safeviler olmak üzere Gazneli, Afşar ve Kaçar gibi Türk hanedanlarının bölgeye hâkim oldukları dönemde doğrudan ya da dolaylı olarak mersiye geleneği ile ilişkilendirilebilecek siyasi ve sosyal politikaları gelmektedir. Nitekim gerek bölgede Şiiğin güçlü olmasından hareketle meşruiyetlerine zemin oluşturmak üzere bir kullanım alanı olarak görmeleri gerekse de dinî aidiyet duygusuyla sahiplenmeleri bu politikalarda etkili olmuştur. Takiye Devlet gibi önceleri taziye karavanlarında gerçekleştirilen tiyatral performansların özel alanlarda yapılmaya başlanması, geleneği icra eden meddahların maaşa bağlanmak suretiyle patronaj sistemi oluşturulması, mescitler özelinde hüseyniye ve takiye alanlarının çoğaltılması ve halka açık meydanlarda büyük katılımların sağlanması üzerine gelenekle ilişkilendirilen meydanların oluşturulması bu kararların başlıca örnekleri arasında gösterilebilir. İslam Devrimi sonrasında ise tüm etnik grupların Şii üst kimliği altında yeniden modernizasyon

İran Türklerinin Mersiye Geleneğinde Zencan Ekolü Meddah Mektepleri

girişimleri neticesiyle bu etkinin daha çok bölgeye özgü geleneklerin oluşturulması, mersiye üretimi ve ünlü meddahların yetiştirilmesi çerçevesinde olduğu görülmektedir.

Söz konusu etki açısından önemli bir diğer katkının Türkçenin yaşatılması işleviyle sağlandığı gözlemlenmiştir. Nitekim İran Azerbaycanı bölgesini teşkil eden Doğu Azerbaycan, Batı Azerbaycan, Zencan, Hemedan, Kazvin vd. bölgelerde mersiye geleneğinin büyük oranda Türkçe olarak icra edilmesi söz konusudur. Bazı bölgelerde müesses nizamın teşvikleri nedeniyle Farsça icralar ağırlık kazanmaya başlasa da geleneğin en kuvvetli olduğu başta Erdebil’de büyük oranda Türkçe sürdürüldüğü söylenebilir. Bu sırayı hâlen güçlü bir şekilde ifa edildiği ve alan çalışmasıyla da gözlemlendiği üzere Zencan ili takip etmektedir. Nitekim Zencan’da geleneğin üretim ortamlarından meddah mekteplerinin varlığı bu duruma örnek teşkil etmektedir.

Sonuç itibarıyla mersiye İran’daki gelişim sürecine; ülke genelinde ve dışında tanınmaları, bir ekol oluşturarak geleneğin devamını sağlamaları ve en önemlisi de Türkçe mersiyeyle dilin yaşatılması işlevini sürdürmeleri yönünden İran Türklerinin geleneğe olan katkısının giderek artan bir yapıda sürdürüldüğünü söylemek mümkündür. Nitekim bir Türk bölgesi olan Zencan örneğinden hareketle, meydana getirilen meddah mekteplerinin; Türk meddahlarının yetiştirilmesinde, Türkçe mersiye örneklerinin literatüre kazandırılmasında ve Türk sebkinde icraların gerçekleştirilmesinde önemli katkıların olduğu görülmektedir.

Kaynakça

- Aghaie, Kamran Scot. 2004. *The Martyrs of Karbala: Shi'i Symbols and Rituals in Modern Iran*. Seattle: University of Washington Press.
- Alemohammed, S. M. Reza. 1995. "Taziye: History, Form, and Contemporary Relevance." PhD Diss. Joint School of Theatre Studies. UK: University of Warwick.
- Anassori, Jaber. 1994. "Passion Play (Taaziz) a Treasure of Iranian Doctrinaire and Religious Plays". Kayhan International.
- And, Metin. 2018. *Ritüelden Drama-Kerbela-Muharrem-Ta'ziye*. Yapı Kredi Yayınları.
- Asadi, Saber vd. 2017. "Comparative Studies of Tekyeh Dowlat in Tehran and Royal Albert in London". *Bagh-e Nazar (The Scientific Journal of Nazar research center (Nrc) for Art, Architetecture & Urbanism)*, 14(54): 21-32.
- Bali, Muhan. 1997. *Ağtlar*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Beigzadeh, Halil ve Nader Parvin. 2015. "های نمادین و ادب عامه‌های سیمای امام رضاع در برخی آیین‌جلوه [Bazı Sembolik Ritüellerde ve Popüler Edebiyatta İmam Rıza İmgeleri]". *Popüler Kültür ve Edebiyat Dergisi* 4(9): 125-147.
- Bekbabayi, Behruz ve Başar, Umut. (2020). "Muharrem Âyinlerinde İslam Öncesi İnanç İzleri: İran Türkleri Örneği". *Milli Folklor*. 16: 110-122.

- Boratav, Pertev Naili. 1991. "Türk Ağıtlarının İşlevleri, Konuları ve Biçimleri". *Folklor ve Edebiyat* (1982) II. İstanbul: Adam Yayınları.
- Browne, Edward G. 1954. *A Literary History of Persia Vol IV*. London: Cambridge University Press.
- Chelkowski, Peter J. 1979. *Taziyyeh: Ritual and Drama In Iran*. New York: New York University Press.
- Chelkowski, Peter J. 1985. "Shia Muslim Processional Performances." *The Drama Review (TDR)* 29(3): 18-30.
- Çay, Abdulhaluk Mehmet. 2002. "Azerbaycan ve Türkler". *Azerbaycan Birinci Uluslararası Sempozyumu Bildirileri 1988*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, s. 90-107.
- Evliya Çelebi. 2001. *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Bağdad - Basra - Bitlis - Diyarbakır - İsfahan Malatya - Mardin - Musul - Tebriz - Van*. 4. Kitap, 2. Cilt. (Haz. Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Dabashi, Hamid. 2005. "Ta'ziyeh as Theatre of Protest". *The Drama Review (TDR)* 49(4): 91-99.
- Darül Şifa, Y. ve Purkasım, M. 2013. Meddahî be Musabe-i Hüner, Meddahi be Musabe-i Şuğl. (Ed. C. Rehmani). *Mutala'ti Came' şenahiti ve İnsan Şenahitiyi Menasek-i Azadari-yi Muharrem içinde* (C.2, ss. 93-112). Heyme.
- Della, Pietro. 1869. سفرنامه ی پیتر دلاواله :قسمت مربوط به ایران [Pietro Della Seyahatnamesi: İran Bölümü]. (Çev. Shojaeddin Shafa). Tahran: Kitap Tercümesi ve Yayıncılık Kurumu.
- Duymaz, Ali. 1990. "Gelibolu Ağıtı", *Millî Folklor* 1(8): 40-42.
- Ebu Ja'far Muhammad İbn Jarir Tabari. 1992. *The History of al-Tabari*. (Trans. Yohanan Freidmann). New York: State University of New York Press.
- Elbadri, Rachid. 2009. *Shia Rituals: The Impact of Shia Rituals on Shia Socio-Political Character*. Monterey: Naval Postgraduate School.
- Elçin, Şükrü. 1981. *Halk Edebiyatına Giriş*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- El-Haseni, Cemaladdin Ahmed b. Ali. 2015. *Umdet'ut Talib fi Ensab-i Al-i Ebi Talib*. Beyrut.
- Emami, Nasrullah. 1990. مرثیه‌سرایى در ادبیات فارسى ایران تا پایان قرن هشتم [Fars Edebiyatı'nda Mersiyeler (8. Yüzyılın Sonuna Kadar)]. Tahran: Cihad Üniversitesi Yayınları.
- Fischer, Michael M. J. 1980. *Iran: From Religious Dispute to Revolution*. Cambridge: Harvard University Press.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. 1996. "Gadîr-i Hum". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C.13: 279-280.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. 1977. *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*. İnkılap Kitapevi.
- Görkem, İsmail. 2001. *Türk Edebiyatında Ağıtlar -Çukurova Ağıtları- İnceleme Metinler*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Güngör, Şeyma. 2003. "Maktel-i Hüseyin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 27: 456-457.
- Hac Asgar Genç Hanlu. 2023. "عسگر زنجانی" [Asgar Zencani]". <https://web.telegram.org/a/#-1001053190463> (Erişim Tarihi: 11.10.2023).
- Herbert, Thomas. 1928. *Travel in Persia (1627-1629)*. London: George Routledge.
- Heyet, Cevad. 1957. *Azerbaycan Edebiyat Tarihine Bir Bakış*. C.1, 2. Baskı. Bakü.
- Ibn Al-Athir, Ali. 1972. *The Complete History*. (Çev. Abbas Khalili). Tehran: Şahami İntişar-i İran.

İran Türklerinin Mersiye Geleneğinde Zencan Ekolü Meddah Mektepleri

- İsen, Mustafa. 1994. *Acıyı Bal Eylemek: Türk Edebiyatında Mersiye*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kaempfer, Engelbert. 1984. سفرنامه کمپفر [Kaempfer Seyahatnamesi]. (Çev. Kikavus Jahandari). Harazmi Yayınları.
- Karatay, Osman. 2003. *İran ile Turan Eskiçağ'da Avrasya ve Ortadoğu'yu Hayal Etmek*. (3. Baskı). Ankara: Ötüken Yayınları.
- Kaynamazoğlu, Zeynep Sena. 2022. "Matemin Gölgesinde Sivil Bir Fenomen: İran'da Dinî Heyetler". *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 58(1): 67-76.
- Kesrevi, Ahmed. 1926. *Azerî Ya Zeban-i Bastan-ı Azerbaycan*. Tahran: Taban.
- Kouchek-zadeh, Reza and Milad Azarm. 2022. "Investigating Early Dramaturgy and Theatre Directing in the Shabih'khani of the Qajar Era". *The Drama Review (TDR)* 66(1): 7-36.
- Köprülüzâde Mehmed Fuad. 1917a. "Bizde Mersiye ve Mersiyeciler 1 (Edebiyat Musahabeleri)". *Yeni Mecmua* 16: 305-308.
- Köprülüzâde Mehmed Fuad. 1917b. "Bizde Mersiye ve Mersiyeciler 2 (Edebiyat Musahabeleri)". *Yeni Mecmua* 17: 324-328.
- Köprülüzâde Mehmed Fuad. 1917c. "Bizde Mersiye ve Mersiyeciler 3: Acem Edebiyatında Mersiye (Edebiyat Musahabeleri)". *Yeni Mecmua* 18: 344-348.
- Köprülüzâde Mehmed Fuad. 1917d. "Bizde Mersiye ve Mersiyeciler 3: Acem Edebiyatında Mersiye (Edebiyat Musahabeleri)". *Yeni Mecmua* 19: 364-367.
- Köprülüzâde Mehmed Fuad. 1917e. "Bizde Mersiye ve Mersiyeciler 4: Acem Edebiyatında Mersiye (Edebiyat Musahabeleri)". *Yeni Mecmua* 20: 384-386.
- Köprülüzâde Mehmed Fuad. 1924. *Bugünkü Edebiyat*. İstanbul: Cihan Biraderler Matbaası.
- Mahani, Mahnia A. Nematollahi. 2013. *The Holy Drama: Persian Passion Play in Modern Iran*. Amsterdam and Haren: Leiden University Press.
- MAİ. 2016. "تایج تفصیلی سرشماری عمومی نفوس و مسکن-۱۳۹۵" [Genel Nüfus ve Konut Sayımının Ayrıntılı Sonuçları - 1395 Yılı]. *Merkez-i Amar-ı İran*. <https://tinyurl.com/4cata98p> (Erişim Tarihi: 05.06.2023).
- MAİ. 2021. "نقشه تقسیمات سیاسی استان زنجان به تفکیک شهرستان-سال۱۴۰۰" [Zanjan Eyaletinin Şehirlere Göre Siyasi Bölümlerinin Haritası - 1400 Yılı]. *Merkez-i Amar-ı İran*. <https://tinyurl.com/yckm5bvy> (Erişim Tarihi: 11.10.2023).
- Makuyi, Seville. 2010. "ها و نمادها: از نمایی جایگاه حضرت امام رضا (ع) در فرهنگ مردم ایران آیین" [İran Halkının Kültüründe İmam Rıza'nın Konumunun Temsili: Ritüeller ve Semboller]. *İran Halk Kültürü Dergisi* 20-21: 9-31.
- Oğuz, M. Öcal. 2001. *Halk Şiirinde Tür, Şekil ve Makam*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Onat, Hasan. 1997. "Şiilin Doğuşu Meselesi (Birinci Hicrî Asır)". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 36: 79-118.
- Örs, Derya, 2009. "Siyavuş". *TDV İslam Ansiklopedisi*. C. 37: 308-309.
- P'yankov, Igor V. 2002. "Sakalar". (Çev. Zülfiye Veliyeva). *Türkler C.I*: 922-939.
- Riggio, Milla C. 1994. "Ta'ziyeh in Exile: Transformations in a Persian Tradition". *Comparative Drama* 28 (1): 115-140.

- Tafazzoli, Ahmad. 2013. "Arjāsp". *Encyclopedia Iranica*. <https://iranicaonline.org/articles/arjasp> (Erişim Tarihi: 10.10.2023).
- Tavernier, Jean Baptiste. (2004). تاورنيه سفرنامه [Tavernier Seyahatnamesi]. (Çev. Hamid Arbab Şirani). Tahran: Nilüfer Yayınları.
- Thurfjell, David. 2021. "The Hey'ati Movement Charismatic Preachers, Politics and Youth Culture". In *Handbook of Islamic Sects and Movements* (Ed. Muhammad Afzal Upal and Carole M. Cusack). (pp. 305-337). Leiden: Brill.
- Tuba. t.y.. "Zencan İli Meddah Sayısı". <https://tooba.tdm-ido.ir/> (Erişim Tarihi: 10.10.2023).
- Velili, Muhammed Hasan. 1993. *Azerbaycan: Coğrafi, Tabii, Etnografik ve İktisadi Mülahaza*. Bakü: Azerbaycan Devlet Neşriyatı.
- Yarşatır, İhsan. 1971. "Development of Persian Drama in the Context of Cultural Confrontation in Iran". (Ed. P. Chelkowski). In *Iran: Continuity and Variety*. New York.
- Yılmaz, Adem. 2019. "İmam Hüseyin'in Yaşçıları: Gelenekten Günümüze İran'daki Şîî Matem Merasimlerinde Meddahlar". *İran Çalışmaları Dergisi* 5(2): 303-336.
- Zareshirazi. (t.y.). "آموزش مداحی استاد زارع شیرازی" [Meddah Eğitimi Üstat Zare Şirazi]". <https://zareshirazi.com/> (Erişim Tarihi: 05.10.2023).
- Zehtabi, Muhammet Taki. 2000. *İran Türkleri'nin Eski Tarihi*. C.2, Tebriz.

Sözlü Kaynaklar

- (KK-1): Cevad Resuli, 1959 doğumlu, Zencan'da ikamet etmekte, meddah.
- (KK-2): Gulam Rıza Eyniferd, 1949 doğumlu, Zencan'da ikamet etmekte, meddah.
- (KK-3): Asgar Genç Hanlu, 1945 doğumlu, Kerec'de ikamet etmekte, meddah.
- (KK-4): Mecidi Meleki, 1953 doğumlu, Zencan'da ikamet etmekte, meddah.
- (KK-5): Veliyullah Kelami, 1954 doğumlu, Zencan'da ikamet etmekte, meddah.
- (KK-6): İsrafil Muhammedi, 1961 doğumlu, Zencan'da ikamet etmekte, emekli, şair ve yazar.

